IQRO JURNALI / 2023
GUVOHNOMA № 060680
E-ISSN : 2181-4341
https://wordlyknowledge.uz
IMPACT FACTOR(SJIF) : 3,934
Volume 3 issue 2 - 2023

TILSHUNOSLIK-QADIMGI VA ZAMONAVIY TILLARNI O'RGANADIGAN FAN

Boboniyozova Manzura Karim qizi
Termiz davlat pedagogika instituti, Filalogiya fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich 207-guruh talabasi

Annotatsiya

Tilshunoslikning falsafiy davrida til masalalari bilan jiddiy va barakali shug`ullangan oqimlardan biri stoisizm hisoblanadi. Stoicizm ta`limotining vakillari bo`lgan stoiklar: Xrisipp, Krates va boshqalar o`z ta`limotlarida jahondagi nomuvofiqlikka hamma narsalarning maqsadga muvofiq bo`lishini qarama - qarshi qo`yadilar. Ushbu maqolada tilshunoslik haqida tushunchalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar

Tilshunoslik, asarlar, jahon adabiyoti, tanqidiy-badiiy asarlar.

XIX asr ikkinchi yarmida O‘rta Osiyo tarix falsafasini salmoqli rivojlantirgan, tarixnavislik sohasida o‘ziga xos ilmiy maktab yaratgan qomusiy olimlardan biri Ahmad ibn Nosir ibn Yusuf al-Hanafiy as Siddiqiy al-Buxoriy Ahmad Donishdir. Ahmad Donish 1827-yil 21-sentyabrda Buxoro shahrining Ko‘chai Sangin guzarida tavallud topdi. Ahmad Donishning bobosi Pirmast tumanining Sug‘d (hozirgi Shofirkon tumani Do‘rmon MFYga qarashli Sug‘ut) qishlog‘idan bo‘lgan. U boshlang‘ich ta’limni onasi Sakina Abdurahmon qizidan oladi. So‘ng Buxorodagi madrasalarning birida o‘qishni davom ettiradi. Madrasada beriladigan bilimlardan qoniqmay, Ahmad Donish o‘z ustida mustaqil ishlashga kirishadi. Madrasani tugatganidan so‘ng, Arkka mirzolikka taklif etiladi. Shundan so‘ng uning hayoti ijtimoiysiyosiy munosabatlar bilan bog‘lanadi. Saroydagi izchil faoliyat bilan bir qatorda badiiy ijod bilan mukammal shug‘ullangan. Ahmad Donish zamonasining eng ilg‘or kishilaridan biri sifatida umrining oxirigacha fanning turli sohalarida samarali mehnat qildi va o‘zidan boy ilmiy-ma’naviy meros qoldirgan. Buyuk mutafakkir ma’naviy merosida siyosat, davlat va ijtimoiy tenglik, huquq masalasi alohida o‘rin tutadi.

Hindlar qadimiy davrda eng buyuk fonetikachi va gram-matikachi sifatida tanilganlar. Ular fonetika sohasida Yunonlardan ham oldin unli va undosh tovushlarni farq-laganlar, portlovchi va sirg`aluvchi, jarangli va jarangsiz to-vushlarni, tovush birikmalarini, bo`g`in, urg`u, intonaciya, cho`-ziqlik va qisqalik kabi fonetik hodisalarni, jarayonlarni bilganlar. Shular yuzasidan mukammal ma`lumotlar qoldirganlar. Qadimgi hind tilshunosligida fonema haqida ham muayyan tushunchalar bo`lgan. Qadimgi hindlar so`zlarning faqat ma`no tomonidagina emas, balki tovush tomonida ham o`zgarishlar bo`lishini bil-ganlar. Shunga ko`ra ular so`zlarning tovush jihatiga alohida e`tibor berganlar. Tovush haqida, tovushlarning o`zgarishi ha-qida tadqiqot ishlarini olib borganlar. Shuningdek, qadimgi hindlar tovushlarning fiziologik - artikulyacion xususiyat-lari, boshqa tovushlar bilan almashinishi, bir tovushning boshqa tovush ta`siri bilan o`zgarishi (kombinator o`zgarish) kabi hodisalarni aniqlashga ham e`tibor berganlar. Ular tovushlarning artikulyacion – fiziologik xususiyatlarini hi-sobga olgan holda tasnif qilganlar. Shu asosda, yuqorida ay-tilganidek, tovushlarni unli va undoshlarga ajratganlar, nutq a`zolarining yaqinlashuvidan unlilar, bir-birlariga ta`siridan, ya`ni tegishidan undoshlar hosil bo`lishini qayd etganlar. Agar yunon filologlari tovush almashinuvi masalasiga umuman ahamiyat bermagan bo`lsalar, hind tilshunoslari bu ja-rayonga alohida e`tibor berganlar, tadqiqot olib borganlar, ayni jarayonning o`ziga xosliklarini aniqlab berganlar. Qiyoslang: sanskrit tiliga oid so`zlarda, masalan, vidma so`zi «biz bilamiz» ma`nosini bersa, veda «men bilaman»

tushunchasini, vaidyas so`zi esa «olim», «ilmli» ma`nosini berishini ko`rsatib berganlar. Qayd etilgan ma`no (tushuncha) o`zgarishlari esa i – e - ai unli tovushlarning almashinuvi natijasi ekanligi haqida ishonarli, asosli fikrlarni bayon qilganlar. Qadimgi hind tilshunoslari grammatika - morfologiya sohasida ham ancha ishlarni amalga oshirdilar. Ular bu yo`nalishda ham grek tilshunoslaridan ancha o`tib ketdilar. Aniqrog`i, hind tilshunosi Guru morfologiyaning uch bo`limdan tashkil topishini aniq ko`rsatib beradi va unga quyidagilarni kiritadi: 1. So`zlar tasnifi (so`z turkumlari). 2. So`z yasalishi. 3. So`z o`zgarishi. Hindlar to`rtta so`z turkumini farqlaganlar: ot,fe`l, old ko`makchi va yuklama. Hindlarda ot predmet ifodalovchi, fe`l esa harakat, holat ifodalovchi so`z sifatida beriladi. Old ko`makchilar esa otlarning, asosan, fe`llarning ma`nosini belgilaydi. Yukla-malar esa ma`nolariga ko`ra 1) bog`lovchi va 2) qiyoslovchi kabi turlarga ajratiladi. Olmosh va ravishlar esa ot va fe`l turkumlariga qo`shib yuborilgan, alohida ajratilmagan. Yunonlardan farqli holda hindlar so`z turkumlarini gap bo`laklaridan farqlaganlar, ya`ni ular bilan qorishtirma-ganlar, adashtirmaganlar. Shunga ko`ra hindlar, yuqorida aytilganidek, otlarni predmet, fe`llarni harakat ifodalovchi so`z sifatida «baholaganlar». Qadimgi hindlar so`zlarni tahlil qilish, tarkibini o`rganish jarayonida ularni quyidagi bo`laklarga ajratganlar: 1) o`zak, 2) suffiks, 3) qo`shimcha (turlovchi qo`shimcha). Shuningdek, so`z yasovchi va so`z o`zgartiruvchi morfemalar farqlangan. Ovrupo olimlari hind tilshunoslarining ishlari bilan yaqindan tanishib, so`zlardan o`zak, so`z yasovchi va so`z o`zgar-tiruvchi morfemalarni ajratishga «kirishganlar». Hindlar otlarda ettita kelishikni qayd etganlar: 1) bosh kelishik, 2) qaratqich kelishigi, 3) jo`nalish kelishigi, 4) tushum kelishigi, 5) qurol kelishigi, 6) chiqish (ablativ) kelishigi, 7) o`rin kelishigi. Hind tilshunoslari qo`shma so`zlarning o`ttizga yaqin turini farqlaganlar. Ular qo`shma so`zlarning tuzilishida komponentlar orasidagi munosabatlarga e`tibor berganlar. Masalan: ot+ot//fe`l; sifat// sifatdosh //ravish+ot // sifat//fe`l; son+ot va boshqalar. Hind grammatikachilari fe`l turkumining morfologik kategoriyalarini mukammal ishlagan edilar. Ular fe`lning uch zamonga birlashadigan etti xil zamon formasini: hozirgi zamon, o`tgan zamonning tugallangan, tugallanmagan, uzoq o`tgan zamon turlarini, kelasi zamon, odatdagi kelasi zamon va juda kam qo`llaniladigan shart fe`li shaklini ajratganlar. Hindlar qadimgi davrlardayoq fe`lning to`rtta maylini - aniqlik, istak, buyruq va shart mayllarini bilganlar. Fe`lning aniq, o`rta va majhullik nisbatlari ajratilib, har biri alohida ta`riflangan, tavsiflangan. Hindlar sanskrit tilida fe`lning uchta shaxs va uchta son: birlik, juftlik va ko`pliklarga ko`ra tuslanishni ko`rsat-ganlar. Hind tilshunoslari fikr ifodalash birligi bo`lgan gapning muhimligini inkor qilmagan bo`lsalar-da, sintaksis masalalari bilan maxsus shug`ullanmaganlar. Ular sintaksisda so`zlarning birikish tartibi, kelishik, zamon va mayl formalarining birikishi kabi masalalarni o`rganish bilan chegaralanganlar. So`z fikr ifodalash imkoniyatiga ega emas, ya`ni so`z gapdan tashqari mavjud emas deb, gapni tilning asosiy birligi hisoblaganlar. Xullas, qadimgi hindlar fonetika va morfologiyaga nis-batan sintaksis masalalarida ancha bo`sh bo`lganlar.

Tilshunoslikning falsafiy davrida qadimgi Yunonistonda mavjud bo`lgan deyarli barcha falsafiy maktablar, oqimlar, yo`nalishlar til masalalari bilan faol shug`ullanganlar. Fikr yuritilayotgan davrning o`ta dolzarb va eng muhim muam-molaridan biri so`z muammosi, so`zning tabiiy hodisami? yoki shartli hodisami? ekanligi haqidagi bahs, munozara bo`lib, bu masala atrofida fikrlar qarama-qarshiligi, faylasuflarning ayni masalani hal qilishda tarafma - taraf bo`lib, «jangga» kirishishi, tadqiqot ishlarini olib borishi qizib ketdi. Aniqrog`i, bu davrning asosiy, bosh masalalaridan biri so`z bilan ma`no orasidagi, predmet bilan uning nomi orasidagi munosabat masalasi edi.

Boshqacha aytganda, predmet bilan uning nomi o`rtasida qanday munosabat mavjud? So`zdagi tovush bilan ma`noning bog`lanishi qanday yuz beradi? Bu bog`lanish tabiat tomonidan

beriladimi yoki so`zlashuvchilar tomonidan kelishilgan holda yuz beradimi? yoki ma`lum qonun - ko`rsatma bilan tayinlanadimi?, «muayyan urf - odat bilan bog`lanadimi? yoki odamlar tomonidan belgilanadimi. Ya`ni bu jarayon ongli, ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladimi? va boshqalar.

Tilshunoslikning falsafiy davrida so`z bilan predmet orasidagi munosabat masalasini hal qilishda Geraklit va uning tarfdorlari quyidagi g`oyani ilgari suradilar. Ular har bir nom o`zi anglatayotgan narsa, predmet bilan ajralmas aloqada, bog`lanishda bo`lib, nomlarda predmetlarning mohiyati namoyon bo`ladi, «ochiladi». Aniqrog`i, suvda daraxtlar, ko`zguda o`zimiz aks etganidek har bir nom o`zi ifodalayotgan predmetning tabiatini, mohiyatini aks ettiradi, degan fikrni ilgari suradilar. Yana ham anig`i predmet bilan ularni anglatuvchi so`zlar orasidagi bog`lanish tabiat tomonidan berilgan bo`lib, bu bog`lanish tabiiy, zaruriy bog`lanish hisoblanadi.

Xulosa shuki, olamda mavjud bo`lgan barcha narsa -predmetlarning tabiat tomonidan berilgan, o`ziga mos va xos nomlari, «to`g`ri» nomlari bor. So`zlar tabiat tomonidan yara-tilgan. Tabiat har bir predmet uchun alohida nom belgilagan, nom bergan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Namozov, B. SHARQ ALLOMALARINING ILMIY-MA'NAVIY MEROSI.
2. ТУРДАЛИЕВ, Д. AXIOLOGICAL MODES AS COMPONENTS OF RUSSIAN BYLINAS AND UZBEK DASTAN "ALPAMYSH". Social sciences.
3. Jumayev, A. M. A. O. G. L., & Mamayusupov, O. A. B. O. G. L. (2022). IBN SINONING FALSAFIY QARASHLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10), 101-117.
4. TURAYEV, B., ISAYEV, X., & AKBAROVA, G. TABIIY FANLARNING ZAMONAVIY KONSEPSIYASI.
5. Mamatov, A. E. (2019). Zamonaviy lingvistika. Toshkent "Noshir, 71-102.

WORDLY KNOWLEDGE